

ցերեկվա լույսը փոշու պատճառով պայծառ չէր երևում, իսկ սա նետաձգությամբ արեգակն ստվերով պատեց, կեսօրին արհեստական գիշեր ստեղծելով:

Նա ոչ մի փախստական չթողեց, որ լյուդացիներին լուր տաներ, այլև նրանց Կրեստս թագավորին հրամայում էր տապակի վրա դնել: Ուստի և հոսող ջրերը չկարողացան գետը հորդացնել, որովհետև զորքը խմելով նրան իջեցնում էր ձմեռվա նվազության, քանի որ զորքի բազմությամբ ցույց տվեց, որ թվերը տկար են նրանց քանակն արտահայտելու, այնպես որ ավելի չափ էր հարկավոր, քան հաշիվ: Բայց նա սրանով չհպարտացավ, այլ արտասվեց, ասելով, «Ավաղ այս անցավոր փառքին»:

Սկամաղբոսն էլ այսպես է գրում. «Լյուդացիների հպարտացած Կրեստսին մոլորության մեջ էր գցում Պյութիայի գուշակը⁹⁶, պատասխանելով. «Կրեստսն Այլուս գետն անցնելով իշխանություններ կկործանե»: Նա օտարների իշխանությունները կործանելով՝ իրենը կործանեց, որովհետև Պարթև Արտաշեսը նրան բռնելով հրամայեց երկաթե տապակի վրա դնել: Իսկ Կրեստսը հիշելով Աթենացի Սողոնի խոսքերը՝ իր լեզվով բացականչեց. «Ով Սողոն, Սողոն, դու գեղեցիկ խոսեցիր, թե չի կարելի մարդու բարեբախտությանը երանի տալ մինչև նրա մահը»: Նրա մոտն եղած մարդիկ այս լսելով Արտաշեսին պատմեցին, թե Կրեստսը մի նոր աստծու կանչեց: Արտաշեսը գթալով՝ հրամայեց նրան իր մոտ բերել, և երբ նրանից հարցրեց և իմացավ, թե ինչ էր նրա բացականչածը, հրամայեց ներել ու չտանջել «:

96 Պյութիա, հունարեն ընդհանուր անուն այն քրմուհիների, որոնք Դելֆիսում (Հունաստանի Փոկլիս գավառում Պառնաս լեռան ստորոտում) Ապոլլոնի մեհյանում գուշակություններ էին անում և իրենց տրված հարցերին պատասխանում: Նրանք նստած էին լինում մի եռոտանու վրա, մի ապառաժի ճեղքվածի վերև, որտեղից գազեր էին դուրս գալիս: Այս գազերից Պյութիաներն ընկնում էին մի տեսակ գառանցանքի մեջ և տրված հարցերին կցկտուր բառերով պատասխանում, և մի հմուտ քուրմ այդ կցկտուր բառերից մի կապակցված խոսք էր կազմում և հայտնում հարցնողին: Պյութիայի գուշակությունները լսելու դիմում էին ոչ միայն ողջ Հունաստանից և հունական գաղութներից, այլև հեռավոր տեղերից օտար թագավորներ: Պյութիաները պետք է լինեին լավ ընտանիքներից, անբասիր վարքի տեր, կույս, հիսուն տարեկանից ավելի հասակում: Ապոլլոնի մեհյանը իր Պյութիաներով մոտ 1000 տարի գոյություն պահպանեց և միայն Մեծն Թեոդոս կայսեր հրամանով փակվեց Դ. դարի վերջերում:

Փղեգոնիոսն⁹⁷ էլ գրում է. «Պարթև Արտաշեսը բոլոր թագավորներից հուժկու եղավ. նա ոչ միայն լուդացիներին վարեց և Կրեսոսին կապեց, այլև Հելլեսպոնտոսում⁹⁸ և Թրակիայում տարերքների բնությունը փոխեց, ցամաքի վրայով ծովագնացություն կատարեց, ծովով անցավ իբրև հետևակ: Նա սպառնում էր թետալացիներին, նրա համբավը հիացնում էր հելլենական աշխարհը: Նա կործանեց լակեդեմոնացիներին, փախցրեց փոկեացիներին, դովկրացիներն անձնատուր եղան, բյուտացիները նրա կալվածների մի մասն են, ամբողջ Ելլադան ահաբեկված էր նրանից: Քիչ ժամանակ հետո նրա աղետները գերազանցեցին բոլորից, Կյուրոսն այնքան չթշվառացավ մասքութների դեմ պատերազմելիս, այնպիսի չարիքներ չկրեց Դարեհը սկյութացիներից փախչելիս, ոչ էլ Կամբյուսեսը եթովպացիների երկրում: Փոքր է և Քսերքսի գորքով Ելլադա հարձակվելը, որտեղ նա թողեց գանձերն ու վրանները և ինքը հազիվ փախչելով կենդանի մնաց: Իսկ սա մեծամեծ հաղթանակներով փառավորվելուց հետո իր գորքերից խողխողվում է:

Արդ՝ ես այս պատմություններն արժանահավատ եմ համարում, իսկ այն Կրեսոսը, որ ինչպես պատմում են, եղել է՝ Կյուրոսի կամ Նեքթանեբոսի ժամանակ, կամ սուտ է, կամ մի անունով կոչված են շատ թագավորներ, ինչպես շատերը սովորություն ունեն:

97 Խորենացու հիշած այս չորս մատենագիրներից երկուսի անուններն աղավաղված էին հին տպագրությունների մեջ, որոնք վերջին տպագրության մեջ ուղղվեցին: Փղեգոնիոս (փիսկ. նախկին Փղեդոնիոսի) և Սկամադրոս, (հին տպագր. «գրէ ևս Կամադրոս», ուղղված՝ «գրէ Սկամադրոս»): Այս չորսն էլ իրական անձնավորություններ են, որոնցից մի քանիսի գրվածքներից հատակոտորներ են մնացել: Բայց Պատմահոր նրանցից բերած ցիտատները չկան այժմ: Ցիտատներն իրար շատ նման են ոճով.- Քերթողական ներբողներ:

98 Այստեղ հիշատակված են մի շարք հին աշխարհագրական և պատմական անուններ: Հելլեսպոնտոս այն նեղուցն է, որ միացնում է Սև ծովը Մարմարի ծովի հետ: Թրակիա - Հունաստանից հյուսիս ընկած երկիր, այժմ այնտեղ է Բուլղարիան և Ռումելիան: Ելլադա - ընդհանուր անուն Հին Հունաստանի: Թետալիա սովորաբար՝ Թեսալիա, նահանգ Հյուսիսային Հունաստանում: Փոկիս, Լովկիս (Ղովտրացիք), Բեոտիա - նահանգներ Միջին Հունաստանում մեկը մյուսին կից: Լակեդեմոնիա - նահանգ Հարավային Հունաստանում, հայտնի՝ Սպարտա անունով: Եթովպիա - Եգիպտոսից հարավ ընկած երկիրը, որտեղ Նեղոսի ակունքներն են, այժմ՝ Հաբեշստան: Սկյութացիք - հնում վայրենի թափառաշրջիկ ժողովուրդ, որ սփռված էր Հյուսիս - Արևելյան Եվրոպայից մինչև Հյուսիս-Արևելյան Ասիա: Մասքութները կամ մասագետները սկյութական ցեղին պատկանող ժողովուրդ էին, որ ապրում էին Կասպից ծովից արևելք: Պատմական անունները Հին Պարսկաստանի Աքեմենյան հարստության չորս թագավորներն են՝ Կյուրոս, Աքեմենյան հարստության հիմնադիր, մեռավ 529- ին ն. Ք., Կամբյուս - նրա հաջորդը 529- 522, Դարեհ (Դարայավուշ) Վշտասպյա, նրա հաջորդը 521-485, Քսերքսես - Դարեհի հաջորդը՝ 485-465: Այս թագավորների արշավանքները և կրած անհաջողությունները, որ հիշատակվում են այստեղ բնագրում՝ պատմական իրողություններ են:

ԺԴ

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻՋԻՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՀՈՒՆԱՑ ԶՈՐՔԵՐԻՆ ԴԻՄԱՎՈՐԵԼԸ,
ՄԵՀՅԱՆՆԵՐԻ

ՇԻՆԵԼԸ ԵՎ ՊԱՂԵՍԻՆ ԱՐՇԱՎԵԼԸ

Արտաշես Առաջինից հետո թագավորում է նրա Տիգրան որդին պարսից Արշական թագավորի քառասունիններորդ տարում: Հայոց զորքերը ժողովելով՝ նա գնում է հունաց զորքերի դեմ, որոնք նրա հոր՝ Արտաշեսի մահից և նրա զորքերի ցրվելուց հետո՝ նրանց հետապնդելով մեր երկրի վրա էին գալիս: Տիգրանը նրանց դեմ դուրս գալով՝ նրանց արշավանքն արգելում է և ետ է մղում: Իր քրոջ մարդուն՝ Միհրդատին վստահելով Մաժաքը և Միջերկրյա կողմերը և շատ զորք նրա մոտ թողնելով դառնում է մեր երկիրը:

Իբրև առաջին գործ՝ նա կամեցավ մեհյաններ շինել: Իսկ քրմերը, որ եկել էին Հունաստանից, հնար մտածելով, որ իրենց Հայաստանի խորքերը չքշեն, սուտ գուշակություններ հնարեցին, իբր թե աստվածները հենց նույն տեղումը կամենում են բնակվել: Տիգրանն այս բանին համաձայնելով՝ Ոլիմպիական Դիոսի արձանը կանգնեցնում է Անիում⁹⁹, Աթենասինը՝ Թիլում, Արտեմիդի մյուս արձանը՝ Երիզայում և Հեփեստոսինը՝ Բագայառիճում: Բայց Ափրոդիտեի արձանը, իբրև Հերակլեսի տարփածուի, հրամայում է կանգնեցնել հենց Հերակլեսի արձանի մոտ Հաշտից տեղում¹⁰⁰:

Եվ զայրանալով Վահունիների վրա, որոնք իրենց սեփական գյուղում համարձակվել էին կանգնեցնել իր հոր ուղարկած Հերակլեսի արձանը, զրկում է քրմության պաշտոնից և հարքունիս է գրավում այն գյուղը, որտեղ արձանները դրվել էին:

99 Այս Անին Բագրատունյաց մայրաքաղաք Անին չէ Շիրակ գավառում, Ախուրյան գետի վրա, որ Խորենացուն բոլորովին հայտնի չէ, այլ հին բերդ է Դարանաղի գավառում, բարձր Հայքում, որտեղ ըստ Փավստոսի թաղվում էին հայոց Արշակունի թագավորները: Հաճախ կոչվում է և Հանի, և ավելի ուշ դարերում՝ Կամախ:

100 Հաշտից տեղիք հայացրած ձև է Աշտիշատ կամ Հաշտիշատ անվան, որ պահլավերեն և ըստ ժողովրդական ստուգաբանության նշանակում է հաշտերի (գոհերի) քաղաք:

Եվ այսպես մեհյաններ շինելով և մեհյանների առաջ բազիններ կանգնեցնելով՝ բոլոր նախարարներին հրամայում է զոհեր մատուցանել և երկրպագություն անել: Բագրատունյաց ցեղի մարդիկ այս բանը հանձն չառան: Տիգրանը նրանցից մեկի, որ Ասուդ էր կոչվում, լեզուն կտրեց, որովհետև անարգել էր արձանները, մյուսներին ուրիշ չարչարանքների չենթարկեց, որովհետև համաձայնեցին ուտել թագավորի զոհերից, նույնպես և խոզի միս, թեպետ իրենք զոհեր չմատուցին ու չերկրպագեցին կուռքերին: Ուստի Տիգրանը նրանցից առնում է զորքի իշխանությունը, բայց թագադիր ասպետությունը չի առնում: Ինքն իջնում է Միջագետք, այնտեղ գտնելով Բարշամինայի արձանը, որ շինված էր փղոսկրից և բյուրեղից և արծաթով կազմված, հրամայում է տանել կանգնեցնել Թորդան ավանում:

Այդտեղից անմիջապես դիմում է Պաղեստին¹⁰¹ աշխարհը Պտղոմյան Կլեոպատրայից վրեժ առնելու՝ նրա Դիոնիս որդու գործած հանցանքի համար իր հոր (Արտաշեսի) դեմ: Հրեաներից շատ գերի վերցնելով շրջապատում է Պտղոմայիդ քաղաքը¹⁰²: Իսկ հրեաների Ալեքսանդրիա կամ Մեսադինա թագուհին, որ Հուդա Մակաբեի Շմավոն եղբոր որդի

Հովհաննեսի որդի Ադեքսանդրի կինն էր եղել և այդ ժամանակ գրավում է հրեական թագավորությունը՝ մեծ գանձ տալով (Տիգրանին) այնտեղից ետ դարձրեց: Որովհետև (Տիգրանը) լսել էր, թե Վայկուն անունով մի ելուզակ ¹⁰³ անհանգստացնում է Հայաստանը, գրավելով այն ամուր լեռը, որ մինչև այսօր էլ այդ ելուզակի անունով կոչվում է Վայկունիք:

ԺԵ

101 Պաղեստինացոց երկիրը – Հրեաստանն է: Կլեոպատրան Եգիպտոսի Պտղոմեոս Ավլերի ավագ դուստրն էր, որ իր հոր կտակի համաձայն պետք է թագավորեր նրանից հետո, ամուսնանալով իր փոքրահասակ եղբոր հետ: Արկածալից կյանք ունեցավ, վերջը ինքնասպանություն գործեց: Նրան նվեր տարավ Անտոնիոսը հայոց Արտավազդ թագավորին շղթայակապ: - Իսկ թե ինչ հանցանք է գործած եղել Դիոնիս որդին Արտաշեսի դեմ՝ հայտնի չէ, ինքը Պատմահայրն էլ բան չի ասում այս մասին:

102 Պտղոմայիդ, այստեղ անտարակույս Պաղեստինի Պտղոմայիդ ծովեզրյա քաղաքն է, Տյուրոսից մոտ 40կմ. դեպի հարավ: Այժմ կոչվում է Աքքա:

103 Այս “հելուզակ Վայկունը” հռոմեացիների Լուկուլլոս զորավարն էր, որ առանց պատերազմ հայտարարելու, հանկարծակի հարձակվել էր Հայաստանի վրա, որի պատճառով արժանացել էր հելուզակ - ավազակ կոչման: Բայց թե ինչու է Վայկուն կոչված՝ հայտնի չէ:

ՀՌՈՄԵԱՑԻՆԵՐԻ ՊՈՍՊԵՆՍ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՄԵԶ ՎՐԱ ԳԱԼԸ, ՄԱԺԱՔՆ ԱՌՆԵԼԸ ԵՎ ՄԻՀՐԴԱՏԻ ՄԱՀԸ

Այն ժամանակ հռոմեացիների Պոմպեոս զորավարը մեծ զորքով գալիս հասնում է Միջերկրյա կողմերը և իր Սկավրոս սպարապետին ուղարկում է Ասորիք՝ Տիգրանի հետ պատերազմելու։ Նա գալիս է, բայց չի հանդիպում Տիգրանին, որովհետև սա վերադարձել էր իր երկիրը ելուզակի հարուցած խուճապի պատճառով։ Սկավրոսն անցնում է Դամասկոս և տեսնելով, որ Մետեղը և Ղուղը քաղաքն առել են, նրանց հալածում է այնտեղից, ինքը՝ շտապում է հասնել Հրեաստան Արիստաբուլի վրա, իբրև օգնական նրա ավագ եղբոր Հյուրկանոս քահանայապետին, որ Ադեքսանդրի որդին էր։

Իսկ Պոմպեոսը Միհրդատի դեմ պատերազմելով՝ սաստիկ դիմադրության է հանդիպում և ահագին կռիվների։ Նա մեծ վտանգի է ենթարկվում, սակայն բազմությունը հաղթում է, և Միհրդատը փախուստ է տալիս Պոնտոսի կողմերը։ Նրանից Պոմպեոսն ազատվելով՝ որն ինքը չէր սպասում, առնում է Մաժաքը, բռնում է նրա որդուն՝ Միհրդատին, քաղաքում զորք է թողնում և առանց Միհրդատին հետամուտ լինելու՝ շտապում է Ասորիքով անցնել Հրեաստան։ Նա Պոնտացի Պիդատոսի հոր ձեռքով Միհրդատին սպանում է թունավոր դեղով։ Այս բանին վկայում է և Հովսեպոս՝ բալասանին վերաբերող գլխում, ասելով. «Երիքովի մոտ Պոմպեոսին հասնում է Միհրդատի մահվան ավետավոր լուրը»։

ԺԶ

ՏԻԳՐԱՆԻ՝ ՀՌՈՄԵԱՑԻՆԵՐԻ ԶՈՐՔԵՐԻ ՎՐԱ ՀԱՐՁԱԿՎԵԼԸ, ԳԱԲԻԱՆՈՍԻ ԽՈՒՅՍ ՏԱԼԸ ԵՎ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՄԻՀՐԴԱՏԻՆ ԱԶԱՏԵԼԸ

Իսկ Տիգրանը գերի հրեաներին տեղավորելով Արմավիրում և Վարդգեսի ավանում, որ գտնվում է Քասախ գետի վրա, ելուզակներին լեռներից բնաջինջ անելով և Միհրդատի սուզը կատարելով՝ այնուհետև շարժվում գնում է Ասորիք, հռոմեացիների զորքերի վրա՝ վրեժ առնելու։ Նրա դեմ է գալիս Գաբիանոսը, հռոմեացիների զորքի սպարապետը, որին այնտեղ թողել էր Պոմպեոսը Հռոմ վերադառնալիս։ Գաբիանոսը չի համարձակվում Տիգրանի հետ ընդհարվել, և Եփրատի մոտերից դառնում գնում է Եգիպտոս, պատճառ բերելով Պտղոմեոսին։ Եվ Տիգրանի հետ գաղտնի հաշտություն կնքելով ետ է տալիս Միհրդատի որդուն՝

պատանի Միհրդատին, որ Տիգրանի քեռորդին էր և որին բռնել էր Պոմպեոսը Մաժաքում, ասելով, թե Միհրդատը գաղտնի փախավ:

ԺԷ

ԿՐԱՍՈՍԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՏԻԳՐԱՆԻՑ ՍՊԱՆՎԵԼԸ

Հռոմեացիները կասկածելով՝ Գաբիանոսին փոխում են և նրա տեղ ուղարկում են Կրասոսին: Նա գալով գրավում է ամբողջ գանձը, որ գտնվում էր Երուսաղեմում Աստծո տաճարում, և հետո դիմում է Տիգրանի վրա: Եփրատն անցնելով Տիգրանի հետ պատերազմում է և ամբողջ զորքի հետ միասին ինքն էլ սպանվում է: Տիգրանը գանձերը ժողովելով վերադառնում է Հայաստան:

ԺԸ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՍՍԻՈՍԸ ԴԻՄԱԴՐԵՑ ՏԻԳՐԱՆԻՆ ԵՎ ՄԻՀՐԴԱՏԻ ԱՊՍՏԱՄԲՎԵԼՆ ՈՒ ԿԵՍԱՐԻԱՆ ՇԻՆԵԼԸ

Հռոմեացիք զայրանալով ուղարկում են Կասսիոսին անթիվ զորքերով: Սա գալով՝ դիմադրում է Հայոց զորքերին և թույլ չի տալիս Եփրատն անցնել և ասպատակել Ասորիքը: Այս ժամանակները Տիգրանի մեջ կասկած է ծագում պատանի Միհրդատի մասին, թե իր քեռորդին չէ, ուստի նրան ոչ մի իշխանություն չի տալիս, ոչ իսկ նրա երկիրը՝ Վրաստանը: Միհրդատն արհամարհանք կրելով իր քեռի Տիգրանից՝ ապստամբվում է և ապավինում է Կեսարին, և նրանից Պերգա քաղաքի իշխանությունն ստանալով՝ նրա հրամանով օգնում և աջակցում է Հերովդեսի հորը, Անդիպատրոսին: Սա Մաժաք քաղաքը շենցնում է ավելի ընդարձակ և պայծառ շինություններով և ի պատիվ Կեսարի այն կոչում է Կեսարիա: Այս ժամանակից սկսած այդ քաղաքի վրայից վերանում է Հայոց իշխանությունը:

ԺԹ

ՏԻԳՐԱՆԻ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵԶԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ, ՊԱՂԵՍՏԻՆ ԱՍՊԱՏԱԿՈՂ ԶՈՐՔ ՈՒՂԱՐԿԵԼԸ, ՀՅՈՒՐԿԱՆՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻ ԵՎ ԲԱԶՄԱԹԻՎ ՀՐԵԱՆԵՐԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս բոլորից հետո Տիգրանը հիվանդ լինելով, աղաչում է պարսից Արտաշես թագավորին՝ իրենց մեջ սեր հաստատել, որ խզվել էր իր հոր հպարտության պատճառով, երբ նա պարսիկներից խլեց նախագահությունը: Իսկ ինքը Տիգրանից երկրորդական գահին ընդունելով, ինչպես օրենքն էր, նախագահությունը վերադարձնում է նրան: Այս կերպով Արտաշեսին հաշտեցնելով՝ նրանից օգնական զորք է խնդրում: Ապա Տիգրանը Ռշտունյաց նախարարության նահապետ նշանակելով հայոց և պարսից զորքերին ուղարկում է հռոմեացիների զորքերի դեմ և հրաման է տալիս՝ Ասորիքի և Պաղեստինի բնակիչներին հաշտության բերել և խաղաղեցնել: Բարգավորանին ընդառաջ է գալիս մի ոմն Պակարոս, որի հայրը եղել էր ասորիների թագավոր, իսկ ինքը խնամի էր Անտիգոնոսին Արիստաբուլյան տոհմից: Գալով Ռշտունյաց նահապետ և հայոց ու պարսից սպարապետ Բարգավորանի մոտ, խոստանում է հինգ հարյուր գեղեցիկ կին և հազար քանքար ոսկի, եթե իրեն օգնի հրեաների Հյուրկանոսին թագավորությունից զրկելու և Անտիգոնոսին թագավորեցնելու:

Երբ հրեաների քահանայապետ ու թագավոր Հյուրկանոսը և Հերովդեսի եղբայր Փասայելը տեսան, որ Բարգավորանը հռոմեացիների զորքերին փախցրեց՝ ոմանց դեպի ծովը, ոմանց զանազան քաղաքներ, և ինքը խաղաղությամբ անցնում է երկրովը՝ իրենք էլ նրա հետ բանակցում են խաղաղության համար: Նա էլ Գնել անունով մեկին Գնունյաց ցեղից, որ հայոց թագավորի տակառապետն էր, հեծելազորքով ուղարկում է Երուսաղեմ խաղաղություն կնքելու պատրվակով, բայց գաղտնապես՝ Անտիգոնոսին օգնելու նպատակով: Հյուրկանոսը տակառապետին ներս չի ընդունում Երուսաղեմ բոլոր զորքերով, այլ միմիայն հինգ հարյուր հեծյալներով: Եվ տակառապետը դավաճանելով խորհուրդ է տալիս Հյուրկանոսին գնալ Բարգավորանի մոտ երկրի ավերմունքի մասին խոսելու և խոստանում է իր կողմից ևս բարեխոս լինել: Հյուրկանոսը Բարգավորանից երդում է խնդրում, նա էլ երդվում է արեգակով, լուսնով և իրենց բոլոր երկնային և երկրային պաշտելիքներով՝ Հյուրկանոսը թողնում է Հերովդեսին Երուսաղեմի վրա և իր հետ վերցնելով Հերովդեսի երեց եղբորը՝ Փասայելին, գալիս է Բարգավորանի մոտ՝ ծովի ափ, Եփսիպոն կոչված գյուղը:

Բարգավորանը խորամանկությամբ նրանց պատվում է, բայց հանկարծ այդ տեղից մեկնելով, մնացած զորքին հրաման է տալիս նրանց բռնել և Անտիգոնոսի ձեռքը մատնել: Եվ Անտիգոնոսը Հյուրկանոսի վրա ընկնելով՝ ատամներով կտրում է նրա ականջները, որպեսզի եթե հանգամանքները փոխվեն, նա այլևս անկարող լինի քահանայապետություն անել, որովհետև հրեական օրենքը պահանջում է, որ

քահանա լինեն միայն ողջանդամները: Եվ Փասայելը, Հերովդեսի եղբայրը, ինքն իր գլուխը քարին զարկեց, և բժիշկը, որ Անտիգոնոսից ուղարկվեց իբրև թե բժշկելու, նրա վերքը թունավոր դեղերով լցրեց ու մահացրեց:

Իսկ Բարզափրանը հրաման տվեց հայոց թագավորի տակառապետ Գնելին, որ Երուսաղեմում Հերովդեսին որսա: Գնելը ջանաց խաբեությամբ Հերովդեսին պարսպից դուրս բերել, բայց Հերովդեսը հանձն չառավ, միննույն ժամանակ չվստահացավ քաղաքում ևս մնալ Անտիգոնյանների գատվելու պատճառով, այլ գիշերը ծածուկ ընտանիքով փախավ եդոմայեցիների մոտ և ընտանիքը Մասադան ամրոցում թողնլով, ինքը շտապեց Հռոմ հասնել: Բայց հայոց գորքը Անտիգոնյանների օժանդակությամբ Երուսաղեմ մտնելով՝ ոչ ոքի չվնասեցին, այլ միայն Հյուրկանոսի գույքերն առան, ավելի քան երեք հարյուր քանքար: Եվ գավառն ասպատակելով՝ Հյուրկանյաններին հավատարիմ տեղերն առան ավերեցին, մարիսացիների քաղաքն էլ առնելով այնտեղ թագավոր դրին Անտիգոնոսին: Իսկ Հյուրկանոսին կապելով՝ գերիների հետ միասին բերին Տիգրանին, և Տիգրանը Բարզափրանին հրամայեց՝ մարիսացիների քաղաքից բերված հրեա գերիներին բնակեցնել Շամիրամի քաղաքում: Սրանից հետո Տիգրանն ապրելով ոչ ավելի քան երեք տարի, վախճանվում է, երեսուներեք տարի թագավորելուց հետո¹⁰⁴:

Ի

104 Տիգրան Մեծի պատմությունը Խորենացու մոտ շատ անբավարար է և գաղափար անգամ չի տալիս բուն պատմական իրողության մասին: Ամենակարևոր անցքերը, որոնք վճռական դեր կատարեցին Տիգրանի պատմության և նրա բախտի մեջ, ինչպես են ճակատամարտը Տիգրանակերտի մոտ, այս քաղաքի առումն ու ավարումը Լուկուլլոսի ձեռքով, Լուկուլլոսի հետագա պարտություններն ու նահանջը, Պոմպեոսի գալը և Տիգրանի նրանից հաշտություն խնդրելը - անցքեր, որոնք տեղի ունեցան 69-66 թվ.ն.Ք. - բոլորովին չեն հիշվում Խորենացու մոտ: Ավելի բավարար են այն տեղեկությունները, որոնք վերաբերվում են Տիգրանի գործողություններին Պաղեստինում, Ասորիքում: Սրա պատճառն այն է, որ Խորենացին Տիգրանի պատմության համար իբրև աղբյուր է ունեցել միայն Հովսեպոսին, որի գրվածքների գլխավոր նյութն էր Պաղեստինի պատմությունը, բայց ոչ Տիգրանի: Ուրիշ բազմաթիվ հունական ու լատինական աղբյուրներ անհայտ են մնացել Խորենացուց: Նույնիսկ այն հիշողությունները, որ հայ ժողովուրդը պահպանել էր այս թագավորի կյանքի և վերանորոգչական գործունեության մասին՝ Խորենացին անգիտակցաբար վերագրել էր Տիգրան Ա. Երվանդյանին: Բարեբախտաբար ներկայումս մեզ համար մատչելի դարձավ Տիգրան Մեծի մանրամասն պատմությունը՝ Ակադ. Մանանդյանի “Տիգրան երկրորդը և Հռոմը” գիտական աշխատության շնորհիվ, որը հիմնված է բոլոր հին և նոր աղբյուրների համեմատական ուսումնասիրության ու քննության վրա:

ՀԱՅՈՑ ՄԻ ԱՅԼ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՀՌՈՄԵԱՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ, ՄԻՂՈՆԻ ԵՎ ԲԵՆԴԻԴԻՈՍԻ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հերովդեսը Հռոմ անցնելով՝ Անտոնիոսի, Կեսարի և Սինկլիտոսի¹⁰⁵ առաջ պատմում է իր հավատարմությունը հռոմեացիներին, և Անտոնիոսից Հրեաստանի թագավոր նշանակելով՝ իրեն օգնական է վերցնում Բենդիդիոս սպարապետին հռոմեական զորքերով, որպեսզի հայոց հետ պատերազմի և Անտիգոնոսին տապալի: Ասորիք հասնելով՝ նա փախցնում է հայոց զորքերը և Սիդոնին թողնելով, որ հայերին դիմադրի Եփրատի մոտ և Պակարոսին սպանելով, ինքը դառնում է Երուսաղեմ՝ Անտիգոնոսի դեմ: Բայց հայերը նորից օգնություն ստանալով պարսիկներից՝ դիմում են Սիդոնի վրա և փախցնում են նրան մինչև Բենդիդիոսի մոտ, անչափ արյունահեղություններ անելով:

ԻԱ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՆՏՈՆԻՈՍԸ ԱՆՁԱՄԲ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐԻ ՎՐԱ ԴԻՄԵԼՈՎ ԱՌՆՈՒՄ Է

ՇԱՄՇԱՏ ՔԱՂԱՔԸ

Անտոնիոսը զայրանալով, ինքն անձամբ գալիս է հռոմեական բոլոր զորքերով: Շամշատ ¹⁰⁶ հասնելիս լսում է Տիգրանի մահը, քաղաքն առնելով, Սովսիոսին օգնական թողնելով Հերովդեսին՝ Երուսաղեմում Անտիգոնի դեմ կռվելու, ինքը ձմեռանոց է գնում Եգիպտոս: Նա շտապում է այնտեղ հասնել կնամուղ մարդու վավաշոտությամբ, վառված ցանկությամբ դեպի Կղեոպատրան՝ Եգիպտացիների թագուհին: Այս Կղեոպատրան Պտղոմեոս Դիոնիսի դուստրն էր, Պտղոմեոս Կղեոպատրիայի թոռը և շատ սիրելի էր Հերովդեսին, այս պատճառով էլ Անտոնիոսը առավելապես հանձնարարում էր Հերովդեսին, Հերովդեսը Սովսիոսին: Սա քաջապես

105 Սինկլիտոս, հունարեն համաժողով, ժողով, որ գործ է ածվել նաև նշանակելու համար հռոմեացոց ծերակույտը: Խորենացին գործ է ածել հունարեն բառը՝ հետևելով իր աղբյուրին, Հովսեպոսին:

106 Շամշատ - գլխավոր քաղաք Ասորիքի Կոմագենե նահանգի, Եփրատի վրա, Կապադովկիային սահմանակից, Եդեսիայից հյուսիս: Շամշատ՝ այս քաղաքի ասորական արտասանությունն է, հունական արտասանությամբ կոչվում է Սամոսատ, ինչպես գործ է ածել Կորյունը և այստեղ Հովսեպոսը, Խորենացու աղբյուրը: